

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΕΙΚΟΝΟΦΙΛΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΩΝ

Ὅπως θὰ φανῆ, πιστεύω, ἀπὸ τῆ συνέχεια, καὶ ἡ διαμάχη γύρω στὶς εἰκόνες εἶναι, στὸ βάθος, μιὰ μορφή τῆς μακρᾶς καὶ μεγάλης ἀντιδικίας ὀρθολογισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς θρησκείας, ποὺ ἄρχισε μὲ τὶς αἰρέσεις καὶ θὰ συνεχισθῆ ἀργότερα μὲ τὴν ἡσυχαστικὴ ἔριδα. Ἄς σημειώσωμε ὅτι ἡ ἀντιδικία αὕτη ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα καὶ πιὸ κεντρικὰ θέματα τοῦ θρησκευτικοῦ στοχασμοῦ τῶν Βυζαντινῶν στὴν ἀσίγαστη προσπάθειά των νὰ συλλάβουν τὴν οὐσία τῆς θρησκείας σὲ ὅλη τὴν καθαρότητά της.

Ὅπως κάθε ἄλλη περίπτωση τῆς ἀντιδικίας ἔτσι καὶ τώρα ἡ διαμάχη γύρω ἀπὸ τὶς εἰκόνες νέα ζητήματα θέτει ἐπὶ τάπητος. Γιαυτὸ καὶ νέες ἀπόψεις φέρνει στὸ προσκῆνιο καὶ νέα προβλήματα ἐγείρει, δίνοντας ἔτσι τὴν εὐκαιρία στοὺς διαμαχομένους νὰ δοκιμάσουν τὶς βασικὲς θεωρητικὲς τῶν ἀπόψεις καὶ ἀπὸ μιὰ νέα πλευρά.

Ἡ εἰκονομαχία, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀποτελεῖ μέρος μόνο τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ προγράμματος ποὺ ἔβλεπαν σὲ ἐφαρμογὴ οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων. Αὕτη τους ἡ μεταρρύθμιση προκάλεσε βίαιη ἀντίδραση, σωστὸ ἐμφύλιο σπαραγμὸ, ποὺ βάσταξε ἐνάμισυ σχεδὸν αἰῶνα. Δὲ θὰ σταματήσωμε ἐδῶ βέβαια στὶς ἄλλες πλευρὲς τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ ἔργου τῶν Ἰσαύρων, ὅπως διαγράφονται στὸ σπουδαῖο νομοθετικὸ τους ἔργο. Θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ μόνο ἡ εἰκονομαχία ποὺ ἀποτελέσῃ τὸ κυριώτερο θέμα τῆς διαμάχης καὶ ἐκάλυψε μὲ τὸ ὄνομά της τὴν ὅλη μεταρρυθμιστικὴ τῶν κίνηση. Σ' αὕτην ἄλλωστε διαφαίνεται καθαρὰ ἡ ἀντιδικία γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦμε.

Καλὸ εἶναι νὰ ὑπενθυμίσωμε ἀκόμη ὅτι ἡ πλήρης ἔρευνα τοῦ θέματος δὲν εἶναι εὐκόλο ἔργο. Ὅλα τὰ ἔργα τῶν εἰκονοκλαστῶν (αὐτοκρατορικὰ διατάγματα, πράξεις τῶν εἰκονοκλαστικῶν Συνόδων τοῦ 753/4 καὶ 815, θεολογικὰ συγγράμματα), ἔξαφανίσθηκαν μετὰ τὴν ἡττά τους, ἀπὸ τοὺς εἰκονοφίλους. Τὶς πληροφορίες μας γιὰ τὶς ἀπόψεις τῶν εἰκονοκλαστῶν τὶς ἀντλοῦμε ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τῶν ἀντιπάλων τους καὶ ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα κειμένων τους ποὺ παραθέτουν οἱ εἰκονόφιλοι στὰ ἔργα τους γιὰ νὰ τὰ ἀνασκευάσουν. Ὅσα ἔχομε ὁμῶς εἶναι ἄρκετὰ γιὰ νὰ δοῦμε τὸ βάθος, τὴν οὐσία τῶν ἀποψεῶν τους. Μᾶς λείπουν ἴσως μερικὲς λεπτὲς ἀποχρώσεις.

Πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ παρατηρήσωμε ὅτι ἡ εἰκονομαχία ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τοὺς Ἰσαύρους. Τὸν πέμπτο κίβλας αἰῶνα ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος εἶχε ἀντιταχθῆ στὴν προσκύνηση τῶν εἰκόνων. Τοῦτο δηλώνει

ὅτι δίπλα στὸ μεγάλο πλῆθος τῶν εἰκονοφίλων ὑπῆρχεν ἀπὸ καιρὸ καὶ μιὰ μερίδα, ἐξ ἴσου πιστῶν χριστιανῶν, ποὺ ὄλο πλήθαινε, καὶ ποὺ σκανδαλιζόταν ἀπὸ τὴν προσκύνηση τῶν εἰκόνων καὶ ἀπὸ ἄλλες λατρευτικὲς πράξεις, οἱ ὁποῖες κατὰ τὴ γνώμη τους θύμιζαν εἰδωλολατρία. Κι ὅταν τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἦταν ἀρκετὰ διαδομένο, τὸ πῆραν ὑπὸ τὴν προστασία τους οἱ Ἰσαυροὶ καὶ στήριξαν ἀπάνω σ' αὐτὸ τὴ μεταρρυθμιστικὴ τους προσπάθεια. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτοὶ προχώρησαν στὸ ἔργο τους μὲ τὴ βαθειὰ πεποίθησι ὅτι ἐργάζονται γιὰ τὴ βελτίωση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν κάθαρση τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ συνέχεια τῆς δεῖξις γιατί προκάλεσαν τόσο μεγάλο ἀναβρασμὸ καὶ γιατί δὲν ἐπικράτησαν.

Καταγγέλλουν οἱ εἰκονομάχοι μὲ ἀποτροπιασμὸ τὶς εἰδωλολατρικὲς, ὅπως λένε, ὑπερβολὲς τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λειψάνων. Τὴ ζωγραφικὴ φτάνουν νὰ τὴν ὀνομάσουν «τέχνη κατηραμένη». Τὶς ἀπόψεις αὐτὲς τὶς ὑπαγορεύει ἡ πεποίθησί των ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ὄχι μόνον ἡ ἀπεικόνισι τοῦ ὑπερφυσικοῦ κόσμου, ἀλλὰ οὔτε ἡ ἀπεικόνισι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων. Προδίδουν βέβαια οἱ ἀπόψεις των ἔξαρχη τοῦ σχετικοῦ πνεύματος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης: «οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα...». Εἶναι δύσκολο ὅμως, ὅταν μελετᾷ κανεὶς τὶς ἐκδηλώσεις καὶ τὶς σκέψεις των, νὰ μὴ σκεφτῆ ὅτι ὀφείλονται, τουλάχιστον ὡς ἓνα σημεῖο, καὶ σὲ μουσουλμανικὴ (Ἀραβικὴ) ἐπίδραση. Ἡ σκέψις αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες κατάγονται ἀπὸ τὴν Ἀρμενία (ἢ τὴ Συρία) καὶ τὴ Φρυγία καὶ ὅτι περισσότερο τοὺς ἀκολούθησαν πληθυσμοὶ τῶν ἀνατολικῶν περιοχῶν τοῦ Κράτους. Ἡ ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα ἀντίθετα, τὰ νησιὰ καὶ ἡ Ἰταλία ἐκδηλώθηκαν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, τὴν προσκύνηση τῶν ὁποίων ἀποκατάστησαν δυὸ γυναῖκες, δυὸ Ἑλληνίδες, ἡ Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία καὶ ἡ Θεοδώρα ἢ σύζυγος τοῦ εἰκονομάχου Θεοφίλου. Οἱ Μουσουλμᾶνοι, ἰδιαίτερα οἱ Μουσουλμᾶνοι τῆς Συρίας, ἀπὸ καιρὸ εἶχαν ἐκδηλωθῆ μὲ πάθος ἐναντίον τῆς ἀπεικονίσεως ὄχι μόνον τῶν θείων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐμψύχων γενικὰ ὄντων. Τὸ πνεῦμα τῆς ἀνεικονικότητος ἐπιβλήθηκε στὸ μουσουλμανικὸν κόσμον. Οἱ εἰκόνες προσβάλλουν, ἔλεγαν, τὸ αἶσθημα ποὺ εἶχαν γιὰ τὴν παντοδυναμία καὶ τὸ ἄπειρον τοῦ Θεοῦ. Τὶς ιδιότητες αὐτὲς πίστευαν ὅτι τὶς ἐκφράζει τελειότερα ἢ συμβολικὴ διακοσμητικὴ, τὰ ἀραβουργήματα τῶν τζαμιῶν, στὰ ὁποῖα, ὅπως ὑποστηρίζουν νεώτεροι ἐρευνητὲς, μπορούμε νὰ δοῦμε κάτι σὰν μεταρρυθμιστικὴ γλῶσσα. Μποροῦν, λένε, τὰ ἀραβουργήματα νὰ πάρουν ὅποια μορφή θέλομε. Εἶναι λοιπὸν μορφικὰ

ἀδέσμευτα· ἔπειτα ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ συνεχίζονται ἐπ' ἄπειρον. Εἰκονίζουν λοιπὸν μὲ τὶς δύο τοὺς αὐτὲς ἰδιότητες τὶς δύο θεϊκὲς ἰδιότητες ποὺ ἀναφέραμε. Ἐὰν εἶναι ὀρθὴ ἢ ἐρμηνεῖα αὐτὴ τῶν ἀραβουργημάτων, τότε πρέπει νὰ δοῦμε στὸ βάθος τοῦ μουσουλμανικοῦ «ἀνεικονισμοῦ» μιὰ μυστικὴ διάθεση· ποὺ δὲν τὴ βρίσκουμε στὸ ὀρθολογιστικὸ πνεῦμα τῶν εἰκονομάχων. Ἐλλὰ ἡ διαφορὰ αὐτὴ δὲν ἀποκλείει τὴ μουσουλμανικὴ ἐπίδραση στὴν εἰκονομαχία.

Ἐὰν μ' αὐτὸ τὸ πρῶμα δοῦμε τὴν εἰκονομαχία θὰ μᾶς φανῆ σὰν ἐπιθετικὴ ἐπιστροφή, σὰν χτύπημα ἐναντίον τοῦ Βυζαντινοῦ οὐμανισμοῦ. Βλέπουμε τοὺς Βυζαντινοὺς μυστικοὺς ἀπὸ τὴ μιὰ νὰ θεωροῦν τὸ θεῖο ἀπρόσιτο καὶ «ἀπερίγραπτον» καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἀναστρέφονται ἐλεύθερα καὶ μὲ οἰκειότητα μαζί του· νὰ ἐξανθρωπίζουν, θὰ λέγαμε, τὸ θεῖο, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια ὥρα νὰ παθαίνουν «τὴν καλὴν ἀλλοίωσιν», τὴν «θέωσιν». Στὸ δρόμο αὐτὸ ὁδηγὸ τοὺς εἶχαν τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ, τὸ Χριστό, τὸ θεῖο μεσολαβητὴ καὶ Σωτῆρα, κάτι ποὺ ἔλειπε ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους καὶ ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους. Γιὰ τοὺτους ὁ Θεὸς δὲν ἔχει πρόσωπο, καὶ γι' αὐτὸ καταφεύγουν στὴ διακοσμῆτικὴ παράστασή του. Ἡ ἑλληνοχριστιανικὴ ὁμῶς παράδοση εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν παράδοση ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων ἐκφράζει μὲ τὸ δικό της τρόπο τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ ὑπερφυσικοῦ μὲ τὸ ὁποῖο ἐλεύθερα πρέπει νὰ ἀναστρέφεται ὁ Χριστιανός. Αὐτὸ τὸν οὐμανισμό, τὴν ἁρμονικὴ δηλαδὴ σύνθεση τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ Βυζαντίου, ἔρχεται νὰ χτυπήσῃ ἢ εἰκονομαχία.

Γι αὐτὸ δὲν ἄργησε νὰ ἀνακύψῃ, κατὰ φυσικὸ καὶ ἀναγκαῖο τρόπο μέσα στὴν ἔριδα ποὺ ἀκολούθησε, τὸ χριστολογικὸ πρόβλημα καὶ αὐτὸ νὰ ἀποτελέσῃ πάλι τὸ κέντρο ἀλλὰ καὶ τὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ τῶν δύο παρατάξεων. Ζωγραφίζω τὸ Χριστό, ὑποστηρίζει ὁ εἰκονομάχος Κωνσταντῖνος ὁ Ε' (ὁ Κοπρώνυμος), θὰ πῆ «περιγράφω» τὴ θεία φύση ποὺ εἶναι «ἀπερίγραπτος». Μὲ κάθε τρόπο, συμπεραίνει, ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων, ὅσο γιὰ τὸ Χριστό, καταστρέφει τὸ δόγμα τῆς ἀσυγχύτου ἐνώσεως. Ὅσο πάλι γιὰ τὴν Παναγία καὶ τοὺς Ἁγίους, εἶναι ὕβρις γι αὐτούς, νὰ εἰκονίζουμε σὲ φαύλη ὕλη ἐκείνους ποὺ δοξάστηκαν. Στειρεύουμε τὴ δόξα τοὺς μὲ τὸ νὰ τοὺς ἀνάπαριστάνουμε σὲ ὕλη ἀδρανῆ καὶ νεκρὴ. Ὁ ἀκαμπτος ὀρθολογισμὸς τοὺς ἐμποδίζει τοὺς εἰκονογράφους νὰ δοῦν στὶς εἰκόνες ἔκφραση ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ψυχὴ ποὺ πιστεύει, ἓνα σύμβολο. Καὶ μᾶς ὑπενθυμίζει τὸν ἴδιο ὀρθολογισμό τῶν μονοφυσιτῶν, οἱ ὁποῖοι γιὰ νὰ διαφυλάξουν τὴ θεία φύση

δλη τους τήν καθαρότητα ἔβλεπαν στό Χριστό μόνο τὸ θεῖο μέρος.

Ἄς δοῦμε τώρα τί ἀντιτάσσουν στοὺς εἰκονομάχους οἱ ἀντίπαλοί των. Ὅταν ὁ Λέων ΙΙΙ ὁ Ἰσαυρος ἀρχισε τὶς μεταρρυθμίσεις του ἐζήτησε ἀπὸ τὸν τότε οἰκουμενικὸ πατριάρχη τὸ Γερμανὸ νὰ ἀποκηρύξη τὶς εἰκόνες. Ὁ Πατριάρχης προτίμησε τοὺς διωγμούς. Ἀλλὰ ἔκαμε καὶ κάτι ἄλλο. Ἐγραψε. Γὰ νὰ ὑποστηρίξη τὶς εἰκόνες καὶ νὰ ἀντικρούση τοὺς εἰκονομάχους. Προβαίνει ὁ Γερμανὸς σὲ λεπτὴ ἀνάλυση τῆς λατρείας γενικὰ καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων κατὰ τὴν προσκύνηση τῶν εἰκόνων. Σεχωρίζει τὴ λατρεία σὲ ἀπόλυτη καὶ σχετικὴ. Τὴν πρώτη προσφέρουμε μόνο στό Θεό. Τὴ δεύτερη προσφέρουμε στίς εἰκόνες. Τούτη εἶναι σχετικὴ γιατί εἶναι ἓνα μέσο γιὰ τὸν ἀπώτερο σκοπό, τὴν ἀνύψωσή μας πρὸς τὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ. Ὅσο γιὰ τὴν ὕλη τῆς εἰκόνος, αὐτὴ δὲν ἔχει καμμιά θέση στὴν τιμὴ πὺ προσφέρουμε στὴν εἰκονιζομένη μορφή. Ὁ Μέγας Βασίλειος τὸ εἶχε κιόλας παρατηρήσει. Ἡ τιμὴ, πὺ ἀποδίδουμε στὴν εἰκόνα, ἀναφέρεται στό πρωτότυπο. Ἐτσι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἐντολὴ τοῦ Δεκαλόγου, ἡ ὁποία ἀπαγορεύει τὴ λατρεία τῶν εἰδώλων, πὺ ὑποτίθεται ὅτι ἀναπαριστάνουν τὴν ἴδια θεία φύση. Ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὸ Χριστό, προσθέτει ὁ Γερμανός, «χαράσσομε τὴν ἀνθρώπινη μορφή του καὶ τὴν εἰκόνα του κατὰ τὴ σάρκα τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς του καὶ ὄχι τὴν εἰκόνα τῆς ἀσύλληπτης καὶ ἀόρατης θεότητός του». Στὸ θεμελιῶδες αὐτὸ σημεῖο μὲ τὸ ὁποῖο ἀντικρούονται οἱ ἀπόηφεις τῶν εἰκονομάχων ἀνάλογα λέγει καὶ ὁ Δαμασκηνός: «Εἰ μὲν γάρ, λέγει, ἀοράτου Θεοῦ εἰκόνα ἐποιοῦμεν, ὄντως ἡμαρτάνομεν. Ἀδύνατον γὰρ τὸ ἀσώματον καὶ ἀπερίγραπτον καὶ ἀσχημάτιστον εἰκονισθῆναι». Ἀλλὰ, προσθέτει, «Θεοῦ σαρκωθέντος καὶ ὀφθέντος ἐπὶ τῆς γῆς σαρκί, καὶ ἀνθρώπους συναναστραφέντος δι' ἄφατον ἀγαθότητα καὶ φύσιν, καὶ πάχος, καὶ σχῆμα καὶ χρῶμα σαρκὸς ἀναλαβόντος, τούτου τὴν εἰκόνα ποιοῦντες οὐ σφαλόμεθα» (1). Ἀκόμη ζωηρότερα θέτει τὸ ζήτημα ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. «Θεότητος μὲν, λέγει, τὸ ἀπερίγραπτον, ἀνθρωπότητος δὲ τὸ περιγραφτόν. Εἰ οὖν ὁ Χριστὸς ἐξ ἀμφοῖν καὶ περιγραφτὸς ἄρα, ὡσπερ ἀπερίγραπτος. Εἰ δὲ οὐ περιγραφτός, οὐδὲ ἀληθῶς ἀνθρωπος, ὡσπερ ἀληθῶς Θεός. Ἀλλὰ μὴν ἀληθῶς ἀνθρωπος καὶ περιγραφτὸς ἄρα ἀληθῶς» (2).

Προχωρεῖ ἔπειτα ὁ Γερμανός στίς λατρευτικὰς πράξεις. Δὲν πρέπει, λέγει, ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῶν ἐξωτερικῶν στάσεων πὺ παίρνουν οἱ πιστοὶ μπροστὰ στίς εἰκόνες μὲ ἐκεῖνες πὺ παίρνουν οἱ ἐθνικοὶ

1. Ἑλληνικὴ Πατρολογία (Migne) τὰμ. 94, στ. 1288 ΑΒ.

2. Στὸ ἴδιο ἔργο, 94, 408 β.

μπροστά στα είδωλα να συμπεράνωμε ομοιότητα και τῆς λατρείας. Τὸ οὐσιῶδες στὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ πράξη, ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικὸ αἴσθημα ποὺ τὴν ὑπαγορεύει.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Γερμανοῦ παρουσιάζουν σημαντικὸ ἐνδιαφέρον. Εἶναι μιὰ ἐπιτυχημένη ἀπόπειρα ἀναλύσεως τῆς λατρείας καὶ ἀκόμη πιὸ ἐπιτυχημένη ἀνάλυση τῶν ἐξωτερικῶν, τῶν σωματικῶν, ὅπως λέμε σήμερα, ἐκδηλώσεων. Ἡ τελευταία αὐτὴ στηρίζεται στὴν ὀρθὴ θέση ὅτι οἱ σωματικὲς ἐκδηλώσεις δὲν ἔχουν ἀφ' ἑαυτῶν περιεχόμενο· τὸ περιεχόμενό τους θὰ τὸ ἀναζητήσωμε στὸ αἴσθημα, στὴν ἰδέα ποὺ τὴν ὑπαγορεύει. Μὲ τὴν διακρίσεις καὶ τὴν ἀνάλυσή του ὁ Γερμανὸς ἀποδίδει στὴ λατρεία τῶν εἰκόνων ὅλη τὴ χριστιανικὴ τῆς πνευματικότητά (σχετικὴ, ἢ ὅλη τίποτα) καὶ τὴν ἴδια ὥρα προειδοποιεῖ γιὰ τὸν εἰδωλολατρικὸ κίνδυνο ποὺ καιροφυλακτεῖ πάντα στὸ βάθος τῆς εἰκονολατρίας, ὅταν ἀπὸ σχετικὴ τὴ λατρεία τους τὴν κάμωμε ἀπόλυτη. Μεγάλοι ὑπέρμαχοι τῶν εἰκόνων, ὅπως εἶναι γνωστό, στάθηκαν ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ποὺ ὑποστήριξαν μάλιστα ἔντονα ὅτι οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβαίνουν καὶ νὰ ρυθμίζουν πνευματικὰ ζητήματα. Εἶναι καὶ οἱ δυὸ θιασῶτες τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας. Θεωρητικὸς νοῦς ὁ Δαμασκηνὸς ἐπιμένει περισσότερο στὴν ἀναγωγὴ τῶν δοξασιῶν τῶν εἰκονομάχων στὸ χριστολογικὸ πρόβλημα. Ὁποῖος ἀπαγορεύει τὴν ἀπεικόνιση τοῦ Χριστοῦ, τί σκέπτεται γιὰ τὸν ἴδιο τὸ Χριστό; -Οἱ ὀρθόδοξοι δέχονται τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Χριστοῦ καὶ γι' αὐτὸ βρῖσκουν φυσικὴ τὴν ἀπεικόνισή του καὶ τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων. Ὁ Κύριος, λέγει, μακαρίζων τοὺς μαθητὰς εἶπε: πολλοὶ βασιλεῖς καὶ προφῆται ἐπειθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. Ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι, καὶ τὰ ὦτα, ὅτι ἀκούουσι (Ματθ. 13, 16 - 17). Εἶδον οὖν οἱ ἀπόστολοι σωματικῶς τὸν Χριστόν, καὶ τὰ πάθη, καὶ τὰ θαύματα αὐτοῦ καὶ ἤκουσαν τῶν λόγων αὐτοῦ. Ἐπιθυμοῦμεν καὶ ἡμεῖς ἰδεῖν, καὶ ἀκοῦσαι καὶ μακαρισθῆναι». Ἄν λοιπὸν οἱ εἰκονομάχοι ἀπορρίπτουν καὶ τὴν ἀπεικόνιση τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων εἶναι γιὰτὶ δὲν μποροῦν νὰ βροῦν, μὲ τρόπο μυστικὸ, τὸ μονοπάτι ποὺ ὁδηγεῖ στὸ μυστήριον τοῦ Θεανθρώπου.

Ὅσο γιὰ τὴν εἰκόνες διπλὴ εἶναι γιὰ τὸ Δαμασκηνὸ ἡ λειτουργία τους. Εἶναι πρῶτα ἓνα παιδαγωγικὸ μέσο γιὰ τὸ μεγάλο πλῆθος. Ἱστορία λεγάταν ἡ ζωγραφικὴ, γιὰτὶ ἐξεικόνιζε τὴ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἦταν ἔτσι ἓνα πολὺτιμο μάθημα ἱστορίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ, ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, ἡ εἰκόνα κυρίως εἶναι σύμβολο, σκαλοπάτι

για την ανάβαση προς τὸ θεῖο, αὐτὸ δηλαδή πὸν ὀνόμασεν ὁ Γερμανὸς μέσον καὶ σχετικὴ λατρεία. Εἶναι μὲ ἄλλα λόγια ἢ εἰκόνα συμβολικὴ, μυστικὴ ἔκφραση τοῦ ἄρρητου καὶ τὴν ἴδια ὥρα δρόμος γιὰ νὰ συλλάβουμε τὸ ἄρρητο. Μὲ ἀνάλογο πνεῦμα θὰ δοῦν ἀργότερα οἱ μυστικοὶ τὴ θεωρίαν τοῦ φωτὸς ὡς πρόδρομο πὸν θὰ τοὺς ἀνεβάσῃ στὴν ἐνόραση τοῦ θείου.

Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ πέμπτος ὁ Ἀρμένιος πὸν ἐγκαινίασε τὴ δεύτερη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας στὶς ἀρχὲς τοῦ ἕνατου αἰῶνα, ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν στὸν τότε Πατριάρχην Νικηφόρον νὰ προσθέσῃ νέα ἐπιχειρήματα στὴ διδασκαλίαν τῶν εἰκονοφίλων. Στὴν ἐργασίαν του ὁ Νικηφόρος δείχνει λεπτὴν διαλεκτικὴν ἱκανότητα καὶ μεγάλην ποικιλίαν ἀπόψεων. Θὰ σταματήσωμε στὴ βαθεῖαν καὶ πρωτότυπην ἀνάλυσιν πὸν κάνει τῆς ἐννοίας τῆς παραδόσεως, στὴν ὁποία στηρίζεται καὶ τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων. Εἶχε τονίσει τὴν ἀξίαν τῆς παραδόσεως καὶ ὁ Δαμασκηνός, ἀλλὰ πρῶτος ὁ Νικηφόρος τὴν παρουσιάζει μὲ τόσο βάθος καὶ πλάτος. "Ὅ,τι γίνεται, λέγει, στὴν ἐκκλησίαν εἶναι παράδοσις. Παράδοσις εἶναι καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἀκόμη, ἀφοῦ ὁ Χριστὸς δὲν ἔγραψε τίποτα, μόνον ἐναπόθεσε τὸν λόγον τοῦ στὶς ψυχάς. "Ὅπως λοιπὸν δεχόμεστε τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ἴδιον δεχόμεστε καὶ τὶς εἰκόνες, πὸν ἀποτελοῦν τὴν ἱστορίαν τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου.

Τίποτε, προσθέτει, δὲν ὑπάρχει πῶς δυνατὸν ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ μάλιστα τὴν προφορικὴν. Εἶναι αὐτὴ τὸ πῶς στερεὸν θεμέλιον γιὰ ὅ,τι μᾶς εἶναι ὠφέλιμον στὴ ζωὴ. Ὑστερα ἀπὸ τὶς διαπιστώσεις αὐτὰς ἐξετάζει πῶς σχηματίζεται ἡ παράδοσις. "Ὅταν κάτι διαρκῆ, τότε μεταβάλλεται λέγει, σὲ ἔξιν. Καὶ ἡ ἔξις αὐτὴ, ἂν τὴν ἐπαληθεύσῃ ὁ χρόνος, ἀποκτᾷ τὴν δύναμιν φύσεως. Καὶ ἡ φύσις εἶναι τὸ πῶς δυνατὸν πρᾶγμα. Ὡς ἐδῶ ἀκολουθεῖ ὁ Νικηφόρος τὶς γνωστὰς γιὰ τὴν ἔξιν ἀριστοτελικὰς ἀπόψεις. Τί εἶναι ὁμοῦς ἐκεῖνο πὸν κάνει τὴν παράδοσιν ἔξιν καὶ τὴν ἔξιν φύσιν, ποῖόν εἶναι ἐκεῖνο πὸν τῆς δίνει τόση δύναμιν; Ἡ πίστις, ἀποφαίνεται ὁ Νικηφόρος. Τούτῃ ἡ κρίσις ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότερον ἐπιχείρημά του. Ἡ παράδοσις, λέγει, δὲν ὀφείλει τὴν δύναμίν της στὶς τεχνητὰς ἀποδείξεις τῆς θύραθεν σοφίας, οἱ ὁποῖες μὲ τὴν δῆθεν λογικὴν τους ἀναγκαιότητα ὠθοῦν μὲ τὴν βίαν στὴν συγκατάνευσιν, οὔτε δίνει δύναμιν στὴν παράδοσιν ἢ ἀνόρητη ἀπαίτησις τῶν Ἑβραίων γιὰ σημεῖα στὰ ὁποῖα θὰ στηρίξουν τὴν πίστιν τους. Ἡ χριστιανικὴ παράδοσις, λέγει, στηρίζεται ἀπόλυτα καὶ καθαρὰ στὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς νὰ πιστεύῃ, στὴν πίστιν αὐτὴν ἔχει ἀφετηρίαν καὶ θεμέλιόν της καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ πῶς βέβαιον καὶ τὸ πῶς στερεὸν ἀπ' αὐτὴν. Τὸ νὰ

ζητᾶς μιὰ ἀρχὴ τῆς ἀρχῆς καὶ μιὰ ἀπόδειξη τῆς ἀποδείξεως, ὅπως ἔκανε ἡ ἑλληνικὴ σοφία, εἶναι σὰ νὰ ζητᾶς μιὰ πίστη τῆς πίστεως, πρᾶγμα πού εἶναι τὸ πιὸ ἀνόητο. Ἐὰν ἀκολουθήσῃ κανεὶς αὐτὸ τὸ δρόμο δὲ θὰ βρῆ τίποτε στὸ ὁποῖο νὰ στηριχθῆ. Ἐτσι καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πίστη εἶναι ἡ ἀσφαλέστερη ἀρχή, ἂν κανεὶς δὲ θέλει νὰ χαθῆ στὸ μάταιο καὶ στὸ κενό.

Ἡ ἀνάλυση τῆς παράδοσης ὁδηγεῖ, ὅπως βλέπομε, τὸ Νικηφόρο νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἓνα πρόβλημα πού δὲν ἔπαψε νὰ ἀπασχολῆ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν πρώτων ἀρχῶν ἀπάνω στὶς ὁποῖες στηρίζεται ὁ πνευματικὸς μας κόσμος, μαζὶ καὶ ἡ παράδοση, πού ὁ Νικηφόρος τὴ βλέπει σὰν καθαρὴ πνευματικὴ κληρονομία. Ἡ ἀπάντησις πού δίνει ὁ Νικηφόρος εἶναι ὅτι τὶς πρώτες αὐτὲς ἀρχὲς ὅση ἀνάλυση καὶ ἂν κάμωμε, δὲν εἶναι ὁ λόγος πού θὰ μᾶς τὶς δώσῃ· γιατί ὁ λόγος ἀναιρεῖ διαρκῶς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Μόνο ἡ πίστη μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ στερεὸ θεμέλιο. Εἶναι μιὰ ἀπάντησις πολὺ σοφὴ καὶ πού συγγενεῦει μὲ τὶς ἀπόψεις στὶς ὁποῖες ὁδήγησε καὶ τὴ νεώτερη ἐπιστήμη ἢ σχετικὴ ψυχολογικὴ ἀνάλυση. Ἐδειξεν ἡ ἀναλυτικὴ αὐτὴ ἔρευνα ὅτι καὶ ὁ ἐπιστήμονας καὶ ὁ φιλόσοφος πού προχωροῦν στὴν ἔρευνά τους ὁδηγοῦνται σ' αὐτὴν ἀπὸ μιὰ πίστη πού ξεπερνᾷ τὴ λογικότητα τῶν δεδομένων τους, μιὰ πίστη πού μένει στὸ βάθος κάτι τὸ ἀναπόδεικτο. Ἐδειξε μὲ ἄλλα λόγια ὁ Νικηφόρος τὸν πρωταρχικὸ ρόλο πού παίζει καὶ τὴ δύναμη πού ἔχει ἡ πίστη σὲ κάθε δράση καὶ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου.

Ξαναγυρίζοντας στὶς εἰκόνες, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς παράδοσης, ὑποστηρίζει καὶ ὁ Νικηφόρος ὅτι οἱ εἰκόνες παρουσιάζουν τὴν παράδοση καὶ τὴν ἱστορία τῆς πίστεως. Ἀλλὰ καὶ σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο ἡ διεισδυτικὴ του ματιὰ τὸν ὁδηγεῖ σὲ νέες πολύτιμες διακρίσεις καὶ διαπιστώσεις. Δὲν ἀποτελοῦν οἱ εἰκόνες, ὅπως ὑποστηρίζουν ἄλλοι, μιὰ λαϊκώτερη μορφή τῆς ἱστορίας τῆς πίστεως. Ἀντίθετα, ὁδηγοῦν τὸ πνεῦμα κατ' εὐθειᾶν καὶ μὲ τρόπο ἄμεσο νὰ δῆ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, σὰ νὰ ἦταν τούτῃ τὴ στιγμὴ ζωντανὰ μπροστά του. Ἀπάνω σ' αὐτὸ ἔχομε χαρακτηριστικὰ κείμενα καὶ ἄλλων Βυζαντινῶν. Ἐτσι διαβάζομε στὸν ἀνέκδοτο βίον τοῦ Ἁγίου Παγκρατίου τὰ ἀκόλουθα: «Ἐτύπωσα δὲ καὶ τὸν χαρακτῆρα (τὴν προσωπογραφία δηλαδὴ) τοῦ κυρίου μου Παγκρατίου ἐν εἰκόνι ὡς ἦν ἅπαξ ἀπαράλλακτος, ὅτε δὲ βλέπω τὸν τίμιον αὐτοῦ χαρακτῆρα ἐν τῇ εἰκόνι οὕτω δοκῶ ὅτι μετ' αὐτοῦ ἐν σαρκὶ τυγχάνω καὶ βλέπω αὐτόν»⁽¹⁾. Καὶ ὁ Δαμασκηνὸς

1. G. Ostrogorskij, Mélanges Uspenskij, II.

ἀναφωνεῖ : «Εἶδον εἶδος (τῆ μορφῆ) Θεοῦ τὸ ἀνθρώπινον καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ». (Migne, 94, 1256). Αὐτὴ τὴν ἀμεσότητα ἔχουν οἱ εἰκόνες. Ἐνῶ τὰ λόγια, ἃς εἶναι καὶ αὐτὰ εἰκόνες τῶν πραγμάτων, ὀδηγοῦν τὸ πνεῦμα στὴν κατανόηση μὲ τρόπο ἕμμεσο, πλάγιο. Γιατὶ ἀφοῦ συλλάβομε πρῶτα τὰ λόγια μὲ τὸ αὐτί, πρέπει ὕστερα νὰ ἀνατρέξωμε στὸ λογισμὸ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ σημαινομένου. Εἶναι λοιπὸν οἱ εἰκόνες ἀμεσος καὶ ἀνώτερος ὀδηγὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ ὅσο τὰ λόγια.

Μὲ τίς λεπτές του ἀναλύσεις γιὰ τὴν παράδοση, τὴν πίστη καὶ τίς εἰκόνες, ποὺ εἶναι σύμβολα τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων, δείχνει ὁ Νικηφόρος τὸ θέμα τῶν εἰκόνων σὲ ὅλο τὸ πλάτος καὶ τὴ σοβαρότητά του.

Ὅσο γιὰ τὴν ἀνασκευὴ τῶν θέσεων τῶν εἰκονομάχων, σ' αὐτὴν ἀκολουθεῖ βῆμα τὸ βῆμα τὸ σχετικὸ σύγγραμμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε', ποὺ τὸν ὀνομάζει πάντα Μαμωνᾶ, παραθέτοντας συχνὰ ἐκτενῆ καὶ χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα. Εἶναι καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ πολύτιμη πηγὴ.

Στὴ συζήτησή του μὲ τὸ Μαμωνᾶ ὑποστηρίζει καὶ ὁ Νικηφόρος ὅτι ἡ διαφωνία ὀφείλεται στὴ διάφορη θέση ὡς πρὸς τὸ Χριστολογικὸ πρόβλημα. Ἡ εἰκονομαχία εἶναι, λέγει, μιὰ νέα μορφὴ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ τοῦ μονοθελητισμοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲ λείπει κάποια Ἰουδαϊο-ἀραβικὴ ἐπίδραση. Νεώτερες ἔρευνες ὀδηγοῦν σὲ ἀμφιβολία ἂν εἶχε πραγματικὰ δογματικὸ περιεχόμενο, ἢ ἂν εἶχε σὲ τόσο πλάτος τὸ περιεχόμενο αὐτό. Εἴτε ὁμως ἔτσι, εἴτε ἀλλιῶς, εἶναι καὶ ἡ εἰκονομαχία μιὰ φάση τῆς δραματικῆς ἀντιδικίας τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας. Βλέπομε πάλι καὶ ἐδῶ τὴν ὀρθοδοξία νὰ θέλη μὲ κάθε τρόπο νὰ βρῆ ἓνα μέσο νὰ ἐνώσῃ τὸ ἀνθρώπινο μὲ τὸ θεῖο. Χωρὶς αὐτὸ τὸ μέσο ἡ ἀποκατάσταση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατη. Τὸ μέσο, στὸ ἐπίμαχο θέμα τῆς εἰκονομαχίας, εἶναι ἡ εἰκόνα, συμβολικὸ σκαλοπάτι στὴν ἀνοδο πρὸς τὸ Θεό. Μᾶς ὀδηγεῖ στὴν οἰκειότητα μὲ τὸ Θεό, γιὰ τὴν ὁποία τόσο μᾶς μιλοῦν οἱ μυστικοί.

Μὲ ἄλλα λόγια ἡ εἰκόνα δὲν εἶναι μέσο γιὰ νὰ δημιουργήσῃ στὴν ψυχὴ μας ὠρισμένη ψυχικὴ διάθεση ἢ κατάσταση. Ὁ πιστὸς αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸ του δεμένο μὲ τὴν εἰκόνα μὲ ἀόρατα νήματα, ποὺ τοῦ ἀνοίγουν τὸ δρόμο καὶ τὸν μεταφέρουν πρὸς τὸ εἰκονιζόμενο πρωτότυπο, τοὺς Ἁγίους, τὴν Παναγία, τὸ Χριστό. Δὲ βλέπει δηλαδὴ ὁ ὀρθόδοξος στὴν εἰκόνα, ἢ δὲ βλέπει μόνο ψυχολογικὸ περιεχόμενο· εἶναι γι' αὐτὸν ἡ εἰκόνα ἓνα μεταφυσικὸ ὄραμα. «Καὶ ἐπειδὴ ἐφληγάφησαν — λέγουν τὰ πρακτικὰ τῆς 7ης Οἰκουμενικῆς Συνόδου — ἐν τῇ

εικόνοι συμπεριγράφονται τὴν θεϊαν φύσιν, ἐκστάντες τοῦ ὀρθοῦ λόγου, παρεδόθησαν εἰς ἀδόκιμον νοῦν. Πέτρος γὰρ καὶ Παῦλος ἄρα ζωγραφούμενοι βλέπονται, αἱ δὲ ψυχαι αὐτῶν ἐν ταῖς εἰκόσι οὐ πάρουν». Εἶναι λοιπὸν ἡ εἰκόνα μόνο ἢ ἀφετηρία, ἓνα σύμβολο, μεταφυσικοῦ δρόμου. Γι' αὐτό, προσθέτουν τὰ ἴδια τὰ πρακτικά: «οὐ ζωγράφων ἐφεύρεσις ἢ τῶν εἰκόνων ποιήσις, ἀλλὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐγκριτος θεσμοθεσία καὶ παράδοσις. Τοῦ γὰρ ζωγράφου ἡ τέχνη μόνον ἢ δὲ διάταξις πρόδηλον τῶν σεβασμένων ἁγίων (πνευματοφόρων) πατέρων». Πολύτιμο κείμενο ποὺ δείχνει καθαρὰ πόσο τὴν ἀπαίτηση τῆς ὀρθοδοξίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὴν ἱκανοποιήσῃ μόνο τὸ τάλαντο τοῦ ζωγράφου. Τὸ τάλαντο μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ εὐλαβικὴ κατάσταση στὴν ψυχὴ. Σ' αὐτὸ ἀπέβλεψε ἡ Δυτικὴ ζωγραφικὴ ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση καὶ πέρα, ἀκόμη καὶ ἀπὸ πρῖν. Ὁ Βυζαντινὸς ζωγράφος θὰ πρέπει στὸ ἔργο του νὰ ἀκολουθήσῃ τὴ μεταφυσικὴ φαντασία του, αὐτὴν κυρίως. Καὶ γιὰ νὰ τὸ κάμῃ αὐτὸ προϋποτίθεται ὅτι ἡ ὀρθὴ πίστις κυβερνᾷ τὴν ψυχὴν του. Μόνο ἔτσι μπορεῖ νὰ δώσῃ εἰκόνες, ποὺ νὰ εἶναι ὀρθὰ σκαλοπάτια στὴν ἀνάβαση πρὸς τὸ μεταφυσικὸ κόσμο. Ἀλλὰ καὶ πάλι δὲ θὰ ἀρκεσθῇ γι' αὐτό του τὸ ἔργο μόνο στὶς δυνάμεις του. Πλάγι του, πολύτιμος ὁδηγὸς οἱ πνευματοφόροι πατέρες, μύστες τῆς ὁδοῦ πρὸς τὰ ἄνω τὸν καθοδηγοῦν στὴ διάταξη τῆς εἰκόνας, γιὰ νὰ εἶναι ἄρτια ἢ μεταφυσικὴ τῆς γλῶσσης. Μεταφυσικὴ γλῶσσα, αὐτὸ εἶναι στὸ βάθος ἢ εἰκόνα γιὰ τὴν ὀρθοδοξία, ὄχι ἔκφραση ὑποκειμενικῶν συναισθηματικῶν καταστάσεων. Ἐχομε, νομίζω, ἔδω μιὰ καθαρὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὴ Βυζαντινὴ καὶ τὴ Δυτικὴ εἰκονογραφία.

Ὁ ὀρθολογισμὸς τῶν εἰκονομάχων, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, χτυπώντας τὸν εἰδωλολατρισμὸ τῆς εἰκονολατρίας, ὠθεῖ, χωρὶς ἴσως νὰ τὸ συναισθάνεται, πρὸς τὸν ἀπόλυτο διαχωρισμὸ τοῦ ἀνθρώπινου ἀπὸ τὸ θεῖο. Ἐνῶ χτυποῦν δηλαδὴ οἱ εἰκονομάχοι τὸν κίνδυνο ποὺ καιροφυλακτεῖ πάντα στὸ βάθος τῆς εἰκονοφιλίας, δὲν ἀντελήφθησαν τὸν κίνδυνο ποὺ παραμονεύει πάντα στὸ βάθος τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τὴν ἄρνηση δηλαδὴ τῆς μυστικῆς οὐσίας τῆς θεοσκείας. Στὶς ἀπόψεις τῶν εἰκονοφίλων βλέπομε ἀντίθετα τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ὀρθοδοξίας: τὴν προσπάθειά της δηλαδὴ νὰ συνθέσῃ ἁρμονικὰ τὶς δυὸ μεγάλες δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὸν ὀρθολογισμὸ καὶ τὸ μυστικισμὸ. Μὲ τὸ μυστικισμὸ βλέπει στὴν εἰκόνα σύμβολο, σκαλοπάτι ποὺ σὲ ἀνεβάξει ψηλά. Τὸ ἴδιο αὐτὸ θέμα τὸ παραδίνει στὴ σκέψη νὰ τὸ ἀνερευνηθῇ, νὰ τὸ ἀναλύσῃ. Ὁ νοῦς δηλαδὴ ὄργανο γιὰ τὴν κατανόηση τῆς πίστεως.